

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИНИКНЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу

Ця наукова робота присвячена дослідженню порядку укладення цивільного договору як визначального юридичного факту, що формує зміст правовідношення у вигляді суб'єктивних прав та юридичних обов'язків контрагентів. У статті увага приділена темпоральним чинникам такого процесу. Наголошується, що строки укладання договору – зустрічних договірно-процедурних дій щодо вироблення умов та юридичного оформлення договору як правового акта – мають організаційний характер. При цьому укладення договору шляхом вчинення певних дій встановлює також і часові межі його чинності, адже в цьому процесі визначається як період укладення, так і тривалість дії правочину. Підкреслюється, що визначений приватноправовими нормами порядок укладення договорів є встановленою юридико-логічною послідовністю стадій встановлення цивільних прав та обов'язків, здійснених на основі погоджених дій осіб, спрямованих назустріч одна одній та виражених у різноманітних способах узгодження змісту договору. Аналізуються темпоральні виміри подання пропозиції про умови договору (оферти) та механізми її погодження (акцептування). Окремо вивчений механізм вступу у договірні відносини, запроваджений чинним законодавством для господарюючих суб'єктів. У роботі здійснено порівняльний аналіз окремих договорів, виходячи з часу, коли починається їхня дія. Цей термін визначається або конкретним моментом, встановленим сторонами чи нормативно, або вчиненням певного правочину. Останні договори називаються реальними, і для набуття ними чинності закон передбачає необхідність передачі майна або вчинення якоїсь передбаченої дії. Обов'язок такої дії може обумовитися у правочині або він може з'явитися з моменту пред'явлення вимоги покупцем, коли контрагенти не визначили строк зобов'язання (ч. 2 ст. 530 ЦКУ). Таким чином, часові координати вчинення тих чи інших дій є визначеними. Недотримання цих вимірів тягне неукладеність правочину, а тому і невиникнення відповідних прав та обов'язків. При цьому тією чи іншою мірою присутня вказівка на час реалізації закладених прав та виконання обов'язків. Якщо час здійснення суб'єктивного права не вказаний конкретно, зобов'язання діє протягом чинності договору або в розумний строк.

Ключові слова: узгодження змісту договору, строк, оферта, акцепт.

Guyvan Petro. Temporal characteristics of material obligations

This scientific work is devoted to the study of the procedure for concluding a civil contract as a determining legal fact that forms the content of the legal relationship in the form of subjective rights and legal obligations of contractors. The article focuses on the temporal factors of this process. It is emphasized that the terms of concluding the contract – counter contractual and procedural actions to develop conditions and legal registration of the contract as a legal act, are organizational in nature. Thus, the conclusion of the contract by performance of certain actions also establishes time limits of its validity as in this process both the period of the conclusion, and duration of action of the transaction is defined. It is emphasized that the procedure for concluding agreements determined by private law is an established legal and logical sequence of stages of establishing civil rights and obligations based on concerted actions of persons directed towards each other and expressed in various ways of agreeing on the content of the contract. The temporal dimensions of the proposal on the terms of the contract (offer) and the mechanism

of its approval (acceptance) are analyzed. The mechanism of entering into contractual relations, introduced by the current legislation for business entities, has been studied separately. The comparative analysis of separate agreements is carried out in the work, proceeding from the time when their action begins. This term is determined either by a specific moment, established by the parties or normatively, or by the commission of a certain transaction. The latter agreements are called real, and in order for them to enter into force, the law provides for the need to transfer property or perform some envisaged action. The obligation of such action may be stipulated in the transaction or it may appear from the moment of presentation of the claim by the buyer, when the contractors have not determined the term of the obligation (Part 2 of Article 530 of the CCU). Thus, the time coordinates of the commission of certain actions are determined. Failure to comply with these dimensions entails the inconsistency of the transaction, and therefore the emergence of relevant rights and obligations. At the same time, to a greater or lesser extent, there is an indication of the time of realization of the established rights and performance of duties. If the time of exercise of the subjective right is not specified, the obligation is valid during the term of the contract or within a reasonable time.

Key words: agreement on the content of the agreement, term, offer, acceptance.

Український закон встановлює порядок реалізації закладених у суб'єктивному праві особи повноважень. Тому гіпотези більшості правових норм містять правила належної поведінки. І саме така поведінка являє собою результат здійсненого чи здійснюваного права та становить зміст регулятивного правовідношення [1, с. 88]. Одним з критеріїв правомірності певної дії є реалізація її з дотриманням вибраних темпоральних чинників. Зокрема, значної актуальності набуває питання про час виникнення та припинення зобов'язального відношення. Саме з його тривалістю пов'язаний початковий момент суб'єктивного матеріального права та момент його закінчення. Тільки протягом періоду існування зобов'язання боржник несе обов'язок його виконання, а кредитор вправі вимагати цього. І навпаки, якщо зобов'язання ще не виникло або вже припинилося, відповідні право та обов'язок не існують.

Майнові відносини у суспільстві можуть мати нормативне обґрунтування або формуватися, виходячи з умов правочинів чи навіть зі звичаїв ділового обороту (що, до речі, є припустимим з точки зору законодавства). Тож здебільшого підстави виникнення та зміст зобов'язання, в тому числі його часові координати, є досить конкретними. Навіть у тому разі, коли законодавець чи сторони оперують терміном «розумний строк», тривалість такого періоду є визначеною та ustalеною для певних однотипних взаємин, хоча, можливо, для її конкретизації знадобиться участь правозастосовного органу.

У процесі укладення цивільно-правового договору важливо прослідкувати спрямованість інтересів та волевиявлень учасників цих відносин. У доктрині стосовно цього питання прослідковуються полярні точки зору. Так, одні дослідники вважають, що договір є продуктом погодженої волі сторін, тоді як інші, доводячи протилежну спрямованість (зустрічну) інтересів та волі контрагентів, вказують, що, попри це, вони узгоджують свої волевиявлення і виникає загальний вольовий акт [2, с. 21]. Відповідно до ч. 2 статті 631 ЦКУ договір стає чинним з моменту його укладення. Тобто від часу, коли сторони у передбаченому законом порядку та формі узгодили всі істотні умови [3, с. 179], що, приміром, виражено у підписанні угоди. Разом із тим контрагенти вправі надати договору чинності на певний період, що передувало його укладенню, якщо упродовж його тривалості оформлені договором відносини фактично відбувалися. Такі умови про зворотню дію правочину є юридичним оформленням взаємин сторін, що склалися де-факто.

Укладання договору – це зустрічні договірно-процедурні дії двох або більше суб'єктів щодо вироблення умов договору, які відповідають їхнім реальним намірам та економічним інтересам, а також юридичне оформлення договору (надання цим умовам певної форми) як правового акта. Періоди, впродовж яких відбуваються дії щодо формування конкретних взаємин щодо їхнього початку, здійснення чи закінчення, в літературі прийнято називати організаційними [4, с. 12–13].

Подібні строки, незалежно від того, визначені вони за згодою сторін чи нормативно, та від тривалості і наслідків спливу, мають службовий характер, бо опосередковують періоди відносин у сфері зародження відповідних суб'єктивних прав та обов'язків і, власне, є підзвітними тому майновому чи немайновому правовідношенню, котре виникне в майбутньому [5, с. 68]. До них, зокрема, належать строки укладення договорів та вчинення інших заходів, з цим пов'язаних. При цьому укладення договору шляхом вчинення певних дій встановлює також і часові межі його чинності, адже в цьому процесі визначається як період укладення, так і тривалість дії правочину [6, с. 43].

Порядок укладання договору становлять нормативно закріплені взаємні дії сторін, спрямовані на створення договірних відносин та визначення змісту відповідних зобов'язань. Формування договору відбувається внаслідок дотримання нормативно врегульованої організації здійснення суб'єктами господарювання таких дій на підставі їхнього вільного волевиявлення [7, с. 7–8]. У принципі науковці відділяють два способи укладення договорів – неконкурентний (традиційний) спосіб та конкурентний спосіб (торги). Відмінність між ними в основному полягає у конкретизації учасників. У разі першого способу встановлення договірних взаємин заздалегідь визначається їхній суб'єктний склад, оскільки оферта адресується певній особі. Конкурентний же спосіб укладення договорів передбачає необхідність вибору одного контрагента із декількох, і хоча оферта направлена кільком особам, договір буде укладено з одним із них.

Зазвичай укладення договору складається з двох стадій – оферти і акцепту. Під офертою розуміють пропозицію сторони укласти договір. Це може знайти свій прояв як в усній, так і в письмовій формі, наприклад, у направленні листа-пропозиції майбутньому контрагенту. Першим, хто серед цивілістів розклав такий процес на оферту та акцепт, був Р. Потье, після чого договір почали розглядати як вираження двох зустрічних волевиявлень сторін, як взаємну згоду, як згоду двох чи більше воль [8, с. 57]. Таким чином, за загальним правилом договір укладається шляхом

вчинення двох послідовних дій – направлення однією стороною пропозиції укласти договір (оферти) і прийняття цієї пропозиції (акцепту) другою стороною. Інакше кажучи, укладення договору відбувається у разі покриття оферти акцептом (перфекції) [9, с. 309–310].

Пропозицію стосовно укладання договору може зробити кожна зі сторін майбутнього договору, хоча іноді законодавство вказує на конкретного суб'єкта, який має це зробити. Втім навіть у цьому разі практика не оцінює оферту, зроблену іншою стороною, як неналежну. Разом із тим, аби відповідати визначенню оферти, пропозиція укласти договір повинна містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття (ч. 1 ст. 641 ЦКУ). Отже, оферта має бути складена таким чином, щоб акцептант міг зробити висновок, що його зустрічної волі досить для укладення юридично чинного договору. Якщо ж відсутній явно виражений намір – пропозиція розглядається не як оферта, а як пропозиція зробити оферту або почати переговори про укладення договору [10, с. 58]. Отже, не можуть вважатися офертою різні рекламні оголошення, публічні проспекти тощо, котрі кваліфікуються як пропозиції невизначеному колу осіб зробити оферту.

Пропозиція укласти договір може бути спрямована іншій стороні із зазначенням або без зазначення строку для відповіді. Оферент вправі відкликати її до моменту одержання адресатом, але пропозиція, яка вже одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не вказано у пропозиції або не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена (ч. 3 ст. 641 ЦКУ). Таким чином, пропозиція набуває значення для іншої особи від часу її фактичного отримання. Цей момент повинен бути зафіксованим, позаяк він визначає початковий термін реагування адресата, з якого останній може її акцептувати, і у такий спосіб зв'язати оферента запропонованим договором. Такий темпоральний чинник також має значення для відміни оферти: оферент вправі відмінити оферту, в тому числі і безвідзивну, якщо повідомлення про відміну адресат отримав раніше оферти або одночасно з нею.

Відкликана оферта за вказаних умов втрачає свою чинність, але пропозиція, яка вже одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не вказано у ній або не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена.

Отже, для укладення договору не досить направити пропозицію про це, необхідно, щоб особа, якій була адресована оферта, виявила згоду прийняти пропозицію. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною. Якщо особа, що одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлене законом (642 ЦКУ). Якщо сторона погоджується загалом з пропозицією, але при цьому у відповіді вносить до умов договору певні зміни, то це не може вважатися акцептом через відсутність повної та безумовної згоди з пропозицією, і розцінюється як нова (зустрічна) оферта, котра потребує відповідного погодження іншою стороною – первинним оферентом.

Якщо пропозицію укласти договір зроблено усно і в ній не вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, якій було зроблено пропозицію, негайно заявила про її прийняття. У разі, коли пропозицію укласти договір, в якій не вказаний строк для відповіді, зроблено у письмовій формі, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь протягом строку, встановленого актом цивільного законодавства, а якщо цей строк не встановлений, – протягом нормально необхідного для цього часу (ст. 644 ЦКУ). Коли пропозиція укласти договір була надіслана із зазначенням строку для відповіді, то договір вважається укладеним, якщо позитивна відповідь була надана протягом зазначеного строку. Як бачимо, строк доставки відповіді (акцепту), наприклад, поштою, включається до часу акцепту, який в такому разі встановлюється оферентом. Особа,

що прийняла пропозицію, може відкликати свою відповідь про її прийняття, повідомивши про це особу, яка зробила пропозицію укласти договір, до моменту або в момент одержання нею відповіді про прийняття пропозиції. Разом із тим закон регулює і ситуації, коли відповідь на пропозицію надійшла із запізненням. Власне, доля договору за таких обставин залежить від волі та окремих вчинків оферента. Якщо він не заперечує, договір може вважатися укладеним незалежно від того, що відповідь про прийняття пропозиції укласти договір було відправлено та (або) одержано із запізненням. Якщо ж особа, що надіслала пропозицію не викаже своєї згоди, договір вважається не укладеним та таким, що не породжує для сторін жодних зобов'язань. Однак оферент мусить відреагувати своєрідним чином у разі, коли акцепт був направлений своєчасно, але отриманий із запізненням (наприклад, через вину пошти). В такому разі особа, яка зробила пропозицію укласти договір, звільняється від відповідних зобов'язань тільки тоді, якщо вона негайно повідомила особу, якій було направлено пропозицію, про одержання відповіді із запізненням. Відповідь, що одержана із запізненням, вважається новою пропозицією (ст. 645 ЦКУ). На нашу думку, описаний механізм є не зовсім вдалим, адже передбачає обов'язок оферента на момент надходження йому акцепта із запізненням бути поінформованим про час відправлення відповіді іншою стороною, що не є для нього зручним фактором.

Наведений порядок укладення договору шляхом узгодження його умов, викладених у оферті, не виключає можливості вступу сторін до договору й у інший спосіб. Так, формування договірних взаємин може відбуватися в результаті обміну листами чи шляхом прийняття замовлення до виконання. Скажімо, останній варіант притаманний відносинам, де на боці продавця виступає публічний суб'єкт. Але при цьому слід дотримуватися загальних правил поведінки, викладених у главі 53 ЦКУ. Оферта має містити виклад усіх істотних умов, необхідних для чинності договору, а акцепт, крім своєчасності надходження, мусить відповідати вимогам щодо його повноти та безумовності. Власне,

цивільний закон не вказує на необхідність добросовісної поведінки під час здійснення переддоговірних процедур [11, с. 98]. Отже, у конструюванні подібних взаємин вкотре мусимо керуватися загальним цивільним принципом справедливості, добросовісності та розумності, закладеним у ст. 3 ЦКУ.

Окремий механізм вступу до договору передбачений для господарських відносин. Питанню укладання господарських договорів присвячена ст. 181 ГКУ. Особа, що бажає укласти договір, надсилає іншій стороні відповідний проєкт у двох примірниках. Сторона, що отримала проєкт договору, розглядає його, і у разі узгодження підписує та надсилає один примірник оференту у 20-денний строк. Якщо певні умови запропонованого договору потребують корегування чи додаткового оформлення, складається протокол розбіжностей, про що сторона робить застереження у договорі, та у 20-денний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором. Коли впродовж вказаного періоду ні акцепт, ні протокол розбіжностей не були спрямовані до ініціатора укладення договору, вважається, що такий договір не укладено, крім випадків, встановлених законом (публічний договір).

Суб'єкт, який отримав протокол розбіжностей, може діяти у різний спосіб. Він може взагалі не відреагувати на це протягом 20 днів від дати отримання, і таким чином за загальним правилом договірні взаємини не будуть встановлені. Проте, якщо особа, котра отримала протокол розбіжностей, є публічним суб'єктом чи монополістом, її nereагування на протокол розбіжностей упродовж вказаного строку тягне інші наслідки: вважається, що вона прийняла зауваження та коригування, викладені контрагентом у надісланому документі. Інший порядок дій у разі отримання протоколу розбіжностей полягає у тому, що суб'єкт може прийняти певні корегування, вчинені другою стороною, якщо він з ними погодився, та включити їх до договору. А ті, що не є прийнятними, він протягом 20 днів передає на розгляд правозастосовного органу – суду, якщо інша сторона проти цього не заперечує. Коли для укладення договору слід надати спе-

цифікацію з асортиментом чи технічними характеристиками товару, то вона також підлягає узгодженню контрагентами.

Отже, визначений приватноправовими нормами порядок укладення договорів є встановленою юридико-логічною послідовністю стадій встановлення цивільних прав та обов'язків, здійснених на основі погоджених дій осіб, спрямованих назустріч одна одній та виражених у різноманітних способах узгодження змісту договору. Отже, способами укладення договору є нормативно врегульована організація здійснення суб'єктами дій, через які досягається вільне і взаємне узгодження волі сторін договору [12, с. 5–8].

За моментами набрання чинності цивільно-правові договори поділяються на консенсуальні та реальні. Консенсуальний договір вважається укладеним від терміну отримання акцепту оферентом. Що ж стосується реального договору, то для набуття ним чинності закон передбачає необхідність передачі майна (ч. 2 ст. 640). Також інший момент укладення правочину встановлено у разі, коли він підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації: такий договір вступає в силу після вчинення вказаних дій (ч. 3 ст. 640 ЦКУ).

У принципі якщо детально розглянути більшість договірних зобов'язальних відносин, то побачимо, що встановлення їхнього початкового терміну переважно не становить якихось труднощів. Він визначається або конкретним моментом у часі, встановленим сторонами чи нормативно, або вчиненням певного правочину. Так, зобов'язання щодо передачі товару виникне після укладення відповідного договору купівлі-продажу або від певного терміну, якщо сторони такий початок відстрочили. Воно також може з'явитися з моменту пред'явлення вимоги покупцем, коли контрагенти не визначили строк зобов'язання (ч. 2 ст. 530 ЦКУ). Разом із тим динаміка цивільних матеріальних відносин полягає у необхідності та можливості зміни правового статусу контрагентів упродовж тривалості відносин. Обсяг відповідних взаємних прав та обов'язків обов'язково змінюється, нарешті вони у той чи інший спосіб припиняються, а зміст зобов'язань та договору вичерпується.

Скажімо, у статті 651 ЦКУ йдеться про внесення змін до договору. І хоча у законі про час таких змін прямо не сказано, цілком зрозуміло, що вони відбуваються щодо чинного правочину, отже, їх внесення неодмінно має відбутися упродовж його дії. Тому слід визнати неправомірною та такою, що суперечить чинному законодавству, практику укладання додаткових угод до договорів, що припинили свою чинність. У цьому сенсі не можуть вважатися прийнятними обґрунтування подібних вчинків такого, наприклад, стибу: після закінчення дії договору окремі зобов'язання, що входили до нього, продовжують існувати, тож логічним виглядає можливість внесення змін до їхнього змісту [13, с. 73]. Повторимо, зобов'язання регулятивного виду не може існувати поза межами дії договору. Тож ситуація, коли, приміром, у кредитному договорі вказується, що він діє до повного виконання зобов'язань, тоді як строк такого договору є істотною його умовою, не може вважатися нормальною, попри підтримку протилежної точки зору окремими дослідниками [14, с. 15]. З цього приводу позиція вищих судових установ України є чіткою. Якщо регулятивне суб'єктивне право особи упродовж свого існування в межах дії договору було порушене боржником, виникає відповідне охоронне правовідношення, до

складу якого входить разом з іншими і вимога виконання обов'язку в натурі, котра за змістом є тотожною регулятивній вимозі, що припинилася із закінченням договору. Отже, якщо сторони все ж де-факто уклали додаткову угоду до договору, що закінчився, вона має кваліфікуватися як новий договір між цими сторонами, у тому числі зі зворотною дією в часі від моменту виникнення фактичних взаємин, якщо із її сутності не витікає недійсність такого правочину.

Таким чином, можемо дійти висновку, що договір є одним з основних елементів правопорядку, що юридично забезпечує дійсність обмінних процесів з метою задоволення потреб суспільства загалом, окремих громадян або їхніх об'єднань. Порядок укладання договору як юридичного факту для обґрунтування змісту зобов'язання чітко регламентований у законі. У тому числі визначені і часові координати вчинення тих чи інших дій. Недотримання цих вимірів тягне неукладеність правочину, а тому і невиникнення відповідних прав та обов'язків. При цьому у договорі тією чи іншою мірою присутня вказівка на час реалізації закладених прав та виконання обов'язків. Якщо час здійснення суб'єктивного права не вказаний конкретно, зобов'язання діє протягом чинності договору або в розумний строк.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України : підручник. Т. 1. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Київ : Юрінком Інтер. 2004. 480 с.
2. Пленюк М. Договір побутового підряду як запорука належного виконання зобов'язань. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 4. С. 21–24.
3. Томчишен С.В. Визнання договору неукладеним за Цивільним та Господарським кодексами України. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 4. С. 178–187.
4. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве : учебное пособие. / отв. ред.: В.А. Рясенцев. Москва : ВЮЗИ, 1986. 69 с.
5. Вахонєва Т. Цільове призначення цивільно-правових строків. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 9. С. 68–72.
6. Вахонєва Т. Поняття та юридична природа строків (термінів) за новим цивільним законодавством України. *Право України*. 2003. № 12. С. 40–44.
7. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
8. Бекленишева Н.В. Гражданско-правовой договор. Классическая традиция и современные тенденции : монография. Москва : Статут, 2006. 204 с.
9. Синайский В.И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 638 с.
10. Великанова М.М. Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів. *Юридичний вісник*. 2011. № 1(18). С. 57–61.

11. Майданик Н.И. Преддоговорная ответственность в гражданском праве. *Альманах цивилистики* : сборник статей / под ред. Р.А. Майданика. Киев : Правова єдність, 2008. Вып. 1. С. 92–118.

12. Бородовський С.О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 19 с.

13. Костенко Л. Доповнюючи договір, будьте уважними! (щодо можливості укладення додаткової угоди до договору, строк дії якого закінчився). *Бухгалтерія*. № 23(906). 7 червня 2010 р. С. 73–74.

14. Коляда А. Разные сроки – ошибка или правило? О сроке действия договора и сроке действия обязательства по кредитному договору. *Юридическая практика*. № 45. 4 ноября 2008. С. 15.